

ԳԼՈՒԽ ԺԵ:

Կայսերական ուսումնարանները:

1. Աննային մեծ համալսարանը կամ ընդհանուր դասատունը 1237ին երկրորդ Ֆէտէրիկոս կայսրը դնելու սկսած է, Ուուտով չորրորդ Եւստրիայի արհիդուքսը 1365ին աւելի կատարելագործած է, ու Ուրբանոս հինգերորդ ու վեցերորդ սրբազան փափերը հաստատած են, ու ուրիշ կայսրները օգնած յառաջ տարած ու մեծցուցած են: (Տէս Եր. 9. — 10.) Հիմայ չորս դիէն ազատ՝ իրեք դատիկոն բարձր քառակուսի մեծ շէնք մըն է, մէջը մեծ մեծ դասատուններ կամ զանազան դասերու համար զատ զատ տեղեր կան, որոնց մէջը փիլիսոփայութի, եկեղեցական կայսերական՝ և քաղաքական օրէնքներ, անաբանութի, բժշկութի, վիրաբուժութի, ու յունարէն, հրէարէն, քաղդէացերէն, ու արպերէն լեզուներ կը սորվեցընեն: Եթէր հատ՝ անաբանութե, ու թըր հատ՝ օրէնքներու, տասնը եթէր հատ՝ բժշկութե (ասոնք տասը երբեմն ինչուկ տասնըվինը հատ ալ օգնիչ ունին) տասնըվեց հատ՝ փիլիսոփայութե, ու չորս հատ՝ զանազան լեզուներու վարպետներ կան, բոլորը մէկ տեղ յիսունըվերկու վարպետ են. կայսերութիւնը ամէնուն ալ տարիչեք կը վճարէ, ու սորվող-

ները բան մը վճարելու պարտական չեն: Ըճարանութե՛ն ընթացքը չորս տարի կը քչէ, օրէնքին՝ նմանապէս, բժշկութե՛ն ու վիրաբուժութե՛ն՝ հինգ հինգ տարի, իսկ փիլիսոփայութե՛ն՝ իրեք տարի: Ըստ համալսարանը հասարակաց գրքատուն մը՝ ու ուրիշ գիտութի՛ններու հարկաւոր բաներ ալ ունի, որոնց վրայ վարը պիտի խօսինք:

2. Ըստղաբաշխութեան սենեակը, ու դիտանոցը համալսարանին վրայ է, ու անոր կը վերաբերի, Սարիամ Թերեզիա կայսրուհին շինել տրված է, որուն մէջը աշխրբին վրայ գտնւած ամէն տեսակ դիտակները (տիւրպիւնները) ու աստղաբաշխութե՛ն գործիքները կան, քիչ մը յառաջուցմէ, շատն ալ հիմական կայսեր հրամանովը (Նօթեմբերի 2-ին 1880-ին) շինված ու հոս դրված են. աստեղը աստղաբաշխութի՛ կը սորվեցընեն: Ըսոր վրայ երկու բարձր աշտարակներ կան, մէկին մէջը չորս վարպետ աստղաբաշխներ կարգաւ գիշեր ցորեկ կըսպասեն, աստեղներուն ու մոլորակներուն շարժումը, օրին Թանձրութի՛ր, Թեթևութի՛ր, տաքութի՛ր ու պաղութի՛ր դիտելով եղանակներուն փոփոխութի՛ր կը գուշակեն, ու կաճէթթային (օրացոյցներուն) մէջը դնել կուտան: Մէկալ աշտարակը մութ խուց մը կայ որուն մէջը վրան ճերմակ կաշիով կը օր սեղան մը դրած է, խուցին վրայ պզտիկ ծակ մը կայ՝ վրան ճամեր անցուցած, ասոնք գործիքով դարձընելով Աննային ու երկու ժամ հե-

ուու տեղերուն՝ տներուն ու ճամբաներուն մէջի գացող մարդկան կառքերուն ու ամէն բանին պատկերները ան ճերմակ կաշիյին վրան անանկ պայծառ ու գեղեցիկ կերևնան, որ մարդ կարծէ թէ ան բաները իրաւ առջևն է կրտեսնէ կոր:

3. Արկրագործութենկերութիւնը, որ 1816ին սկսած է. իր մէջի անձինքը կամ անդամները բոլոր մեծ մեծ երկրի տէրեր, գործակալներ, երկրագործութէ աղէկ հասկըցող մարդիկներ են. գրւխաւորնին կոմս մը նէ, ու պաշտպաննին կայսեր եղբայրը Յովհաննէս արհիգութն է: Աս ընկերութեան վախճանը երկրագործութիւնը առաջ տանիլ, կենդանիները աղէկցընել ու շատցընել, ու ոչխարներու բրդերը բարակցընելն է, անոր համար շարունակ հողերը, երկիրները կը բնենն, որ հունտը որ երկրին լաւ է՝ կը փորձեն, ու վրան գրքեր կը գրեն կրտպեն, չորս դին կրտարածեն: Տարին հեղ մը Աւարիւն ըսված պարտէզին մէջը տեղեր կը շինեն, ընտիր կով, ցուլ ու շատ բարակ բրդով ոչխար ունեցողը հոն կը բերէ, կայսրը իր մեծամեծ պաշտօնատէրներովը տեսնելու կերթայ, ու որ կենդանի որ իր տեսակին մէջը ամէն աղէկութիւն ունի, ու պակսութի մը չունի նէ, կը գովէ, ու տիրոջը պարգև կուտայ:

4. Կենդանիներուն հիւանդանոցը, որ 1777ին Յովսէփ կայսրը շինած է. հիւանդ ձի, կով, ու ոչխար ունեցողը հոն կրտանի, մասնաւոր բժիշկներ

կան, կրնային կառողջացընեն, ու տէրերը խոտին ու գեղերուն ստակը կը վճարեն, ու իրենց կենդանիները կառնուն: Աստեղս կենդանեաց բժշկութիւնը ուրիշներուն ալ կը սորվեցընեն, որուն բոլոր ընթացքը վեց ամիս կը տուէ, ու մէկը պայտառ (նալպանտ) չը կրնար ըլլալ, թէ որ հոն սորված ու քըննը ված չըլար նէ:

5. Աճճճճ - Առապէ՛՛, կամ ճիւսէ՛՛նա առապէ՛՛, այսինքն Յովսէփեան ուսումնարանը, երկրորդ Յովսէփ կայսրը 1785ին դրած է, որ մէջը բժշկութիւն ու գլխաւորաբար վիրաբուժութիւն սորվին, զօրաց բանակին միշտ վիրաբուժ գտնը վելու համար: Աս միշտ երկու հարիւր աշկերտ դաս կառնուն, յիսուն հատին կայսրը տարեկան ապրուստի համար ստակ կը վեճարէ, մնացածները պէտք է՝ որ կերակուրնին իրենք հոգան: Ասոնց աղէկ վարժութեւ համար կայսրը միլիօններով ստակ խարճած՝ մարդուս ներսի ու դրսի անդամները, երակները, ու ջղերը զատ զատ, երկուքը՝ իրեքը՝ չորսը՝ հինգը՝ ինչվան բոլոր մարմինը մէկ տեղ, ան ալ դարձեալ կաշիյովը՝ առանց կաշիյի՝ երակները ջղերը՝ մկանունքները՝ աղիքները՝ ու զատ զատ կենդանի մարմնոյ մէջ ինչ գունով ու ձևով են նէ՝ ըստ ամենայնի անանկ մեղրամոմէ (պալմոմոյէ) շինած, մաքուր փայլուն, ու շրջանակը ոսկեզօծ սեղաններու վրայ դրած, ու վրանին ապակի (ճամ) անցուցած է. ամէն մէկ կտորին պատկերն ալ մաքուր քաշած՝ անունը տակը դրած՝

գիմացը դրած է : Ամէն տեսակ խոտերը , որ դեղի մէջ կը մտնեն , ժողոված զատ զատ մաքուր պահած են , ամէն տեսակ վերաբուժութեան գործիքները մաքուր դրված են , ամէն տեսակ հիւանդութիւնները՝ որը որ անդամին կրնայ պատահիլ նէ , ան անդամները իրենց հիւանդութիւններովը գտած ժողոված օղկի (րախիյի) մէջ պահած են , նմանապէս ամէն տեսակ հրէշք ծնածները : Աշկերտներուն դաս տրված ատենը՝ դասը ինչ բանի վրայ է նէ՝ ան բանը ցցընելով կը մեկնեն , ու մեռելու մարմիններու վրայ անդամազննութի ալ կընեն : (Տէ՛ս Էր. 32 . Կ 124 :)

6 . Բօլէլէիսնիչէ Խշէիլէ-Էր , այսինքն քաղաքական արհեստներուն ու գիտութիւններուն ու սումնարանը մեծ համալսարան մըն է , որուն մէջը վաճառականութի , ազատական ու մէքենական արհեստներ կը սորվեցընեն . բայց աս տեղը մտնել ուզողը պէտք է որ թագաւորական ստորին դպրատունը երկու տարի սորված ըլլայ , որ ան ալ աս տանը մէջն է : Թագաւորական դպրատունը երկու տարվան մէջը քրիստոնէական վարդապետութիւն , նեմցէերէն լաւ գրավարժութի ու քերականութի , մաթէմաթիքայի սկզբունքները , երկրաչափութիւն , պատմութի , բնազննութի , ռէսիմ քաշել , երկաթագիր գրել , իտալերէն ու ֆրանսերէն լեզուներ կը սորվեցնեն :

Ա վաճառականութի սորվողներուն վաճառականի կերպով սղունագիր գրել , գնելուն վաճառե-

լուն եղանակը, առուտուրի ու լումայագրի (փոխ-
ցայի) օրէնքները վաճառականի թուաբանութիւնը,
հաշիւ բռնել քաղաքներու ծանօթութիւնը, վաճա-
ռականութեան պատմութիւնը ու ապրանքներու տեղե-
կութիւնը կը սորվեցնեն:

Ըրհեստ սորվողներուն ընդհանուր քիմիա,
քիմիական փորձեր, բնաբանութիւն, մաթէմատի-
գայ, մեքենագործութիւն, գործնական երկրաչափու-
թիւն, ջրի ու ցամաքի ճարտարապետութիւն, ու ու-
րիշ արհեստներու տեղեկութիւն կը սորվեցնեն: Ինչ-
պէս վաճառականութեան ընթացքը՝ նմանապէս ասորն
ալ իրեք տարի կը քչէ, ու սորվողները հիմայ վեց-
հարիւր հոգիէն աւելի են, ու օրէ օր կեւել-
նան կոր:

Կայսրը թէ վարպետներուն ու թէ աշկերտ-
ներուն դիւրութեւնը համար գեղեցիկ գրքատուն մըն
ալ զարգարած է, դարձեալ շատ քիմիական ու
մեքենական արհեստներու գեղեցիկ գործիքներ
և ուրիշ բաներ շինել տրված ու հոս դրած է,
ամէն երևելի արհեստաւորներն ալ երբոր իրենց
արհեստին մէջը ընտիր ու շատ վարպետական
բան մը կը շինեն նէ՛ պատուոյ համար հոս տեղը
պարգև կուտան: Ըպրիլին մէկէն սկսած ինչուկ հոկ-
տեմբերին ետքը շաբաթ օրերը կէսօրէն առաջ ու-
զօղը կերթայ, ու շատ սիրով ամէն բանը կը ցըցը-
նեն. բայց պէտք է որ առաջ ան տեղաց վերակա-
ցուէն հրամանի գիր մը առնէ ու անանկ երթայ:

(Տէ՛ս էր. 124 — 125. ուր ուս փեղաց պատիւերն ալ
դրած է :)

7. Վաղբքցի աղջիկներուն համար Ալէու-
կասէ արուարձանին մէջը դասատուն մը կայ, որն
որ երկրորդ Յովսէփ կայսրը 1786ին շինած է, ու
քսանը չորս աղքատ աղջըկանց համար ստակ կա-
պած է, որպէս զի հոս առանց վճարքի սորվին կրո-
թըվին, ու աղջիկներու ուրիշ դասատուններու մէջ
վարպետութի՛ ընեն, կամ մեծ իշխաններու քովե-
րը իրենց աղջիկ զաւկըներուն վարպետ ըլլան :
Ստած ատեննին եօթը տարվընէ ինչվան տասնը-
չորս տարվան պիտի ըլլան. ու ութը տարի կըսոր-
վին : Սորված բաներնին ասոնք են, հաւատոյ հար-
կաւոր բաները, գեղեցիկ ու անսխալ գրել, թուա-
բանութի, գծագրութի (րէսիմ քաշել), քիչ մը
բնազննութի, աշխարհագրութի, պատմութի, լե-
զուներ, ու կնիկներու յարմար գործքեր : Միշտ
փականքի տակ կըպահվին, միօրինակ մաքուր՝ բայց
պարկեշտ զգեստ կըհագվին, իրենց վերակացուները՝
որ չորս կանայք են՝ զիրենք շաբաթը մէյ մը զբո-
սանքի կըտանին, բայց զոյգ զոյգ՝ կարգով ու պար-
կեշտութի՛ պիտի քալեն :

8. Ասանկ դասատուն մըն ալ զինւորական
հարիւրապետներու որբ աղջիկներուն համար կայ,
որ Սարիամ թերեզիան քաղքէն հեռու գեղի
մը մէջ դրած է, վերջէն երկրորդ Յովսէփ կայսրը
քաղքին քովը Էննալս գեղը վանքէ աւրըված

ընակարանի մը մէջ դրած է: Աս ալ վերինին պէս է, բայց ասիկայ քառասունու վեց հոգւոյ համար է, անկէ աւելի չեն առնուր:

9. Սալէզեան ու () ուսօլեան կուսանքներն ալ իրենց վանքերը աղջիկներ կը կրթեն, ինչպէս վերը (էր. 102 և 107.) գրեցինք:

10. Ազնրուական տղոց ուսումնարանը՝ Սարիամ Թերեզիան դրած է, վերջէն ուրիշ իշխաններն ալ օգնութե համար ստակ դրած են, ու Յովսէփ կայսրը բոլոր աս ստակները ժողված, ու Սիտին ըսված արուարձանը մեծ պալատ մը շինած է, որուն մէջը աս տղաքը կը կրթուին, ու անունը Թերեզիան դպրատուն մնացած է: Աս տեղս ճարտասանութի, փիլիսոփայութի, օրէնք, ձի հեծնալ, լեզուներ, կաքաւել ու մենամարտութի կը սորվին: Մէջը կայ գրքատուն մը, փորձառական փիլիսոփայութեան շատ գործիքներ, բնութե մէջ գտնուված տեսակ տեսակ կենդանիներ, ու ուրիշ բաներ, նաև կայ մեծ պարտէզ, ու ձի հեծնալու տեղ մը: Ամէն տեսակ ուսումներէն ՚ի զատ՝ տասը մասնաւոր վարպետ կայ, որ Ֆռանսըզերէն, ինկիլիզերէն, իտալերէն, և ուրիշ լեզուներ կը սորվեցնեն: Աեմցեերէնը ու լատիներէնը մտած ատեննին սորված պիտի ըլլան: Հոս հարիւր քառասունը վինը տղաք առանց վճարքի կը սորվին, կուտեն, կը պառկին, անկից աւելին վճարքով են: Աս տեղս լաւ

սորվող լմնցողները մեծ մեծ քաղաքական պաշտօններու մէջ կը դրվին :

11. Արևելեան լեզուներ սորվելու դպրատունը քաղաքը Առաջօրէն ըսված պալատին մէջն է . ասիկա 1704ին Սարիամ (Թերեզիան դրած է, որ տասվերկու տղաք տաճկերէն, արաբերէն, ու պարսկերէն սորվին, ու անոնցմէ կարող ըլլայ Ստամպուլ դեսպան (էլջի) խրկել : Ըստ Ալրոպայի լեզուներ, փիլիսոփայութի, օրէնք ու ուրիշ բաներ ալ կը սորվին, վերջը կամ Ստամպուլ կերթան ստորին թարգման (տիւղլանը) կըլլան, տաճկերէնին մէջը կը վարժրվին, ու կամաց կամաց յառաջ կերթան, կամ պալատին ու կայսերութե դիւանին մէջը պաշտօնի կանցնին :

12. Աշխարհական երիտասարդ քահանաները, որ անձաբանութիւն աղէկ սորված են, ու իրենց քաջութիւնը համար թագաւորութիւնը զիրենք երևելի ուսումնարաններու մէջ կուզէ առաջնորդ և ուսուցիչ կարգել կամ եպիսկոպոս ընել, օգոստինեանց վանքը կը դնէ, ու հոն ասպաշտօններու պէտք եղած բաները կը սորվին, աղէկ կը քննըվին, ու վարդապետ կըլլան : Ասոնք երեսունիչափ կան, ամէն մեծ եպիսկոպոսարաններէն մէյմէկ հատ են :

13. Ինչպէս ամէն եպիսկոպոսները՝ ասանկ Վեննային արքեպիսկոպոսն ալ զատ ուսումնարան ունի, որուն մէջը յիսուն վաթսուն քահանայացու պատանիներ իր ծախքովը կը պահէ :

14. Ռազմանեան ուսումնարանը՝ Պետրոս Ռազմանի քարտինալը, Սաճառի Կոան քաղքին արքեպիսկոպոսը 1623ին իր վիճակէն 28 քահանայացու տղոց համար հաստատած է, վերջը Սաճառաստանի ուրիշ եպիսկոպոսներն ալ որը հինկ՝ որը տասը հոգւոյ համար ստակ դրած են, հիմայ վաթսուներհինկ հոգւոյ համար է, որ Սաճառաստանէն կուգան, հոս կըսորվին, կերթան իրենց եպիսկոպոսներէն քահանայ կըձեռնադրվին: Վաղքին մէջը բնակարան ունին, հոն կուտեն, կըխմեն ու կըպառկին:

15. Վաղքին մէջը ուրիշ ուսումնարան մըն ալ կայ, որ Կոյսէ-բոլոն Վօնվեթ կամ Վօնվեթօ կըսվի, որուն համար ալ շատ հարուստ մարդիկներ ստակ ձգած են. Յովսէփ կայսրը, անոնց վանք մը տրված է, վրանին վերակացուներ, հոգևոր հայրեր ու խոստովանահայրեր դրած է, հոն տեղը կըսորվին, կըկրթըվին, կուտեն՝ կըպառկին, ու ամէն բաներնին առանց վճարքի կըհոգացվի: Ըմէնը մեկ տեղ իրեք հարիւրէն աւելի են, եօթանասունը քահանայութե համար են, մնացածները աշխարհական ուսումներ կըսորվին. վերակացունին բոլոր Ռիսթեան կարգէն կրօնաւորք են: Վեզուներ սորվեցընելու համար ալ զատ վարպետներ կան:

16. Ըսոնցմէ ՚ի զատ լեզուներ՝ գրել՝ կարդալ՝ երգել ու ուրիշ ասոնց նման բաներ սորվելու, մանչ տղաքներու ու աղջիկներու, միայն ցո-

րեկը, ու նաև գիշեր ցորեկ, վճարքով, ու առանց
վճարքի, քսանըհինգ դպրատունն ալ կայ, որոնց
վրայ մէկիկ մէկիկ գրեւը շատ երկան կըլլայ:

ԳՒՍԻՒ ՎՕ:

Երեւել Գրատուաները:

1. **Մ**ս կայսերութե մէջը ամէնէն աւելի մեծ,
գեղեցիկ, փառաւոր շինած ու հարուստ գրքատու-
նը կայսերական գրքատունն է, որ կայսեր պալա-
տին քովը՝ Լօզէֆսփլաց ըսված հրապարակին վրան
է: Մսիկա վեցերորդ Կառուոս կայսրը ժողովողեան
մեծ բարիք մը ընելու համար շինած է. գեղեցիկ
ճակատ մը ունի, ու վրան խորհրդաւոր արձաննե-
րով ու ոսկէզօծ գունտերով զարդարած է: Եր-
կու դուռ ունի, մէկը կայսերական պալատին մէջէն,
որ երբոր կայսրը կամ կայսեր տնէն մէկը երթա-
լու ըլլայնէ կըբացվի. մէկալը Լօզէֆսփլացին վրայ
է, դռնէն ներս մտածինպէս աջ դին երկըթէ վան-
դակ (բարմախլըխ դուռ) մը կայ, ներսի դին մեր-
մեր քարէ քսան ոտք փառաւոր աստիճան մը կայ,
որուն քովի պատերը հին արձաններով ու գրված
քարերով զարդարած են. աստիճանին վերի դին
գաւիթ մը կայ, որուն մէջ տեղը գրքատան դուռն
է, ներս մտածինպէս մարդուն սիրտը կըյափշտակ-